

TÜRKMEN KÜLTÜRÜNDE ÇADIR TENT IN TURKMEN CULTURE

Abdurrahman DEVECİ*

Öz

Türk dünyasında değişik mimarilere sahip çadırları görmek mümkündür. Gagavuz ve Yakut çadırları gibi kaidesi yüksek üçgen şekilli çadırlar da bulunur, Türkiye’de yaygın olan Kara Çadır gibi uzun köşeli çadırlar da. Ancak Türk dünyasından en yaygın olan çadır, “yurt” adı verilen gövdesi silindirik, üstü kubbe şekilli çadırlardır. Türkmen çadırı da “yut” dediğimiz çadır türü içinde yer almaktadır.

Bu makale, Türkmen çadırının genel mimarisini, onu oluşturan parçaları, çadırın iç düzenini inceler, Türkmenlerin çadır yaptıklarında yerine getirdikleri törenleri anlatır.

Türkmenlerin, çadırın yapısını zaman dilimlerini gösteren bir alet gibi kullanması, Türkmen çadır kültürünün ilginç taraflarındandır ki bu çalışmada detaylarıyla açıklanır.

Makalenin sonunda Türkmen çadırı ve Türk dünyasının diğer çadırları arasında bir karşılaştırma yapılır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen, Türkmen çadırı, Türk Dünyası, Türk Çadırı.

Absrtact

It is possible to see tents with different architectures in Turkish world. There are also tentacles with high triangular shapes like Gagavuz and Yaqoots tents. There are also long-cornered tents such as the Black Tent which are common in Turkey. However, the tent which is the most common in the Turkish world is the tent-shaped tent, which is cylindrical and has a dome shape, called "Yurt". The Turkmen tent is also located within the tent species we call "Yrut".

This article examines the general architecture of the Turkmen tent, the parts forming it, the interior arrangement of the tent, and the ceremonies performed by the Turkmen in their tent.

The use of the structure of the tent as an instrument showing time zones is an interesting aspect of the Turkmen tent culture. this work is explained in detail.

A comparison is made between the Turkmen tent and other tents of the Turkish world at the end of the article.

Keywords: Turkmen, Turkmen tent, Turks World, Turks Tent.

1. Giriş

İnsanoğlunun ilk mimari eseri çadır olarak bilinir. Bu arada, savaş taktiği uygulayıp, sık sık yer değiştirmek zorunda olan kavimlerin ve güvenilir hem verimli topraklar bulmak için göçerek yaşamak zorunda olan toplulukların, kurulup sökülen ve kolayca taşına bilen meskenleri, genel anlamda çadır olarak adlandırılmaktadır.

Araştırmalar sonucunda çadırların tarih öncesi devirlerde bile, insanların mağaralarla aynı zamanda kullandıkları bir mesken türü olduğu ortaya konmuştur (Türklerde Çadır, 1995:11)

Dünyada varlığını gösteren toplulukların hemen hepsi toplumsal hayatlarında çadırdan yaşamayı denemişlerdir. Bunlardan bazıları erken dönemlerde, çadırdan yeni taş evlerine geçerken, bazıları da bu geçişi geç dönemlerde yapmışlardır. Bu geçiş Türkmenler arasında çoğunlukla 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Türkmenistan Türkmenleri arasında çadırdan taş evlere geçiş süreci, Ruslara yenilmelerinden sonra başladıysa Türkmensahra- İran Türkmenleri arasında 1924 olaylarından sonra, İran Şahı Rıza Han’a yenilmelerinden ve ilk Türkmen Cumhuriyetinin düşmesinden sonra başlamıştır(Bkz. Dieji, 2011:36).. Aslında, ondan önce de Türkmenler arasında birkaç odalı mimariye sahip olan evler yapılmıştır ki çok az sayıdadır. Türkmensahra’da Hazar denizinin yakınındaki Kümüş Tepe şehrinde bulunan iki katlı ağaç binalar, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarında yapılan ağaç evlerinin en güzel örneklerindedir.

Türkmenler, taş binaları yapma sürecinin başlanmasından sonra da, “ak öy”, kara öy”, ve “göttikme” adında bilinen çadırlarını bırakmamışlardır. Göçebe hayatı terk etmeye ve belli bir yerde mesken tutmaya mecbur olan Türkmenler, taş evlerinin yanında çadırlarını da kurmuşlardır. Bu çadırlar ikinci ev olarak kullanılmakta, Türkmenistan ve Türkmensahra Türkmenleri arasında sayıları az da olsa hala

* Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türkmensahra-İran Türkmeni, rahmandevceci@gmail.com

bulunmaktadır. Genellikle köylülerde ve özellikle yaylağa çıkan çobanlar tarafından yapılır, Türkmenler arasında gerçekleşen değişik törenlerde kullanılır. Türkmenler özellikle bu çadırlar içinde oturup çay içmekten çok keyif alırlar.

Türkmensahra Türkmenlerinden olan bu araştırmacı da, hayatının güzel günlerini bu çadırlarda geçirdiği için, Türkmen çadırını bu makalenin konusu olarak belirlemiştir.

Bu araştırmada, Türk çadırının tarihine değindikten sonra Türkmen çadırının özellikleri, mimarisi ve onunla ilgili gelenekler ele alınmıştır.

Makalede' Çoğunlukla Türk ve İran kaynakları yararlanılmıştır. Türkmensahra-İranlı Türkmen kültür uzmanlarının da fikir ve görüşleri alınmıştır. Ayrıca araştırmacı kendi tecrübe ve bilgilerine de dayanmıştır. Makalenin amacı, değişik kitaplarda söz edilen Türkmen çadırı hakkında düzenli ve kapsamlı bilgi verebilmek ve önceki bilgilerin üzerine yenilerini eklemektir.

Şunu da açıklamak gerekiyor ki, Türkmenler tarih boyunca, çadırlarına, evlerini oluşturdukları için, "öy" (ev) veya ağaç öy", demişlerdir. Ancak çadırların değişik durumuna ve şekline göre, "yurt", "ak öy", "göttükme" gibi terimler de kullanılmıştır. Bugün Türkmenler, ister çadır ister yeni binalar için "öy" terimini kullanırlar. Ancak bu makalede, Türkmen çadırından genel olarak söz edildiğinde, ağaç ve kamıştan yapıldığını göz önünde bulundurarak, "ağaç öy" terimi, değişik türlerinden söz edildiğinde de o türün özel adı kullanılacaktır.

2. Hunlarda ve Göktürklerde Çadır:

Çadır, özellikle bozkır bölgelerinde bulunan, hayvancılıkla geçinen ve "yaylak" ile "kışlak" arasında belirli yerlerde ibadet ve törenlerini yapan yarı yerleşik Türk toplulukları ve diğer bozkır topluluklarından günümüze kadar kullanılmış, sükunet yeridir(Çürük- Çiçekçiler, 1983: 13).

Başlangıçtan beri esas geçimleri hayvancılıktan olan Türkler tüm gereksinimlerini temin edebildikleri çadır köy ve şehirlerde yaşarlardı. Özellikle hayvanları için sürekli olarak iklim ve otlak bakımından elverişli yerler aramak zorunda olan Türk kavimleri için yerleşik bir düzen fazla geçerli olamıyordu. Türkler yerleşik düzene geçtikten sonra da yaşamlarını ve törenlerini aynı çadır kültürü ile çok daha gelişkin ve ileri bir seviyede devam ettirmişlerdir(Çürük- Çiçekçiler, 1983: 3).

Tarih boyunca Türk ordularının hareketli savaş taktiği uygulaması nedeniyle Hükümdar ve askeri birliklerin meskenlerinin hızla yer değiştirebilme özelliğine sahip olması gerekiyordu.

Hun devletinde şehirler büyük savaşlar nedeniyle "Çadırılı Ordugah" şeklindeydi. Ordugahta hükümdar ile maiyeti, aileleri, saray memurları, büyük bürokratlar ile Muhafız birliği bulunuyordu.

Gerek Hun gerekse Göktürk devletinde bir şehri başkent edinerek sürekli oturmak, savaş taktiği bakımından tehlikeli görülüyordu. Şehir dışında bir ordugahta her türlü baskına karşı hareketli ve dinamik bir şekilde, savaşa hazır olmak gerekiyordu(Çürük- Çiçekçiler, 1983: 15).

Bütün İç Asya ve Orta Asya'yı siyasi bir birlik haline getiren Hunların (M. Ö. 220. M. S. 216) sanatında Türk mimarisinin ilk gelişmiş örneklerini oluşturan kurganlar ve çadırlar görülür.

Hun devrinde kurganlardan çıkarılan bazı malzemeler ve başka ipuçları hareketli Türk topluluklarında yurt tipi çadırın, kolayca kurulup sökülebilen ve rahatlıkla bir yerden bir yere nakledilebilen bir mesken olarak çok önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Yaylak- kışlak tarzına uygun olarak sökülüp kurulabilen çadırların hayvanlarla taşındığı bilindiği gibi, tekerlekli araçlarla nakledildiğini gösteren örneklerin varlığı da tespit edilmiştir (Çoruhlu, 207:117).

Çin tarihine ait belgelerde Göktürklerin arabalı otağlar kullandıkları belirtilmektedir. Göktürkler olası bir Çin saldırısına karşı sürekli savaş ve seferberlik halindeydiler(Çürük- Çiçekçiler, 1983: 15).

Türkler bir toprağı yurt edinmelerinde çeşitli kolaylıklar sağlayan çadırdan yerleşik toplum yaşamına geçtikten sonra da kopmamışlardır. Bugün Orta Asya Şehirlerinde bahçeler içinde beton evlerle yan yana kurulmuş çadırlar görülmektedir.

Hun devrinden itibaren tüm Türk dünyasında yaygın olarak kullanılan çadır tipi "öy" (ağaç öy) veya "üy" diye anılan meskenlerdir. Türkmenistan'da beyaz keçeden yapılan çadırlara "ak öy, ag öy," keçeleri odun isiyile karartılmış çadırlara ise "Kara, gara öy" denilirdi. Ak öyler misafirler ve yeni evli çiftler için kurulurdu.

Konumuz kapsamındaki çadırlar birbirine çapraz raptedilmiş aksamaların yan yana getirilmesiyle oluşan bir gövdeye sahiptirler. Bu gövdenin üzerine tepedeki bir çemberle birbirlerine tutturulan eğik çubuklar (uk) yerleştirilirdi. Ortadaki kısım ocak için bırakılıyor, daha sonra çadırın üstü aşamalar halinde keçelerle kapatılıyordu. Bu keçeler kolonlarla bağlanmaktaydı. Kapı ise, ahşap söve ve lentondan oluşan bir keçe ya da halıyla kapatılmış bir giriş kısmında bulunuyordu(Çoruhlu, 207:64-65).

Hun devrinde kubbe şeklinde çatıya sahip "yurt" tipi çadırın varlığı Çin kaynaklarından da anlaşılmaktadır. Ögel'e göre Çinliler Hunların kubbeli çadırlarına "sonsuzluk, boşluk, kubbe, barınılacak yer" anlamında Ch'ung-lu diyorlardı. Hunlarla uzun zaman birlikte yaşayan Wusun hükümdarına gelin giden bir Çinli prensesin şiirinde de (M.Ö 110- 104) "kırmızı yün kumaşlarla çevrilmiş kubbeli çadır"dan bahsedilmektedir (Ögel, 1984: 23).

Büyük Hun Devleti kurulmadan hemen önce, proto- Hun kültürü olarak değerlendirebileceğimiz Tagar kültürü devresinde Orta Yenisey'de yani kem Havzası'nda, Boyar mıntıkası petrogliflerinde M.Ö VII-VI yüzyılları tarihlenen bozkır yaşamını betimleyen sahnelerde gövdesi yuvarlak, çatısı kubbe şeklinde çadır tasvirlerine rastlanmıştır (Resim 1). Kurganlar, çadırlar ve yavaş yavaş ortaya çıkan diğer mimari unsurlar, sonraki devirlerdeki Türk mimarisinin kaynaklarını oluşturmuştur. Hunlar yaygın olarak keçeden yapılmış kubbeli çadırlar kullanıyorlardı (Çürük- Çiçekçiler, 1983: 13).

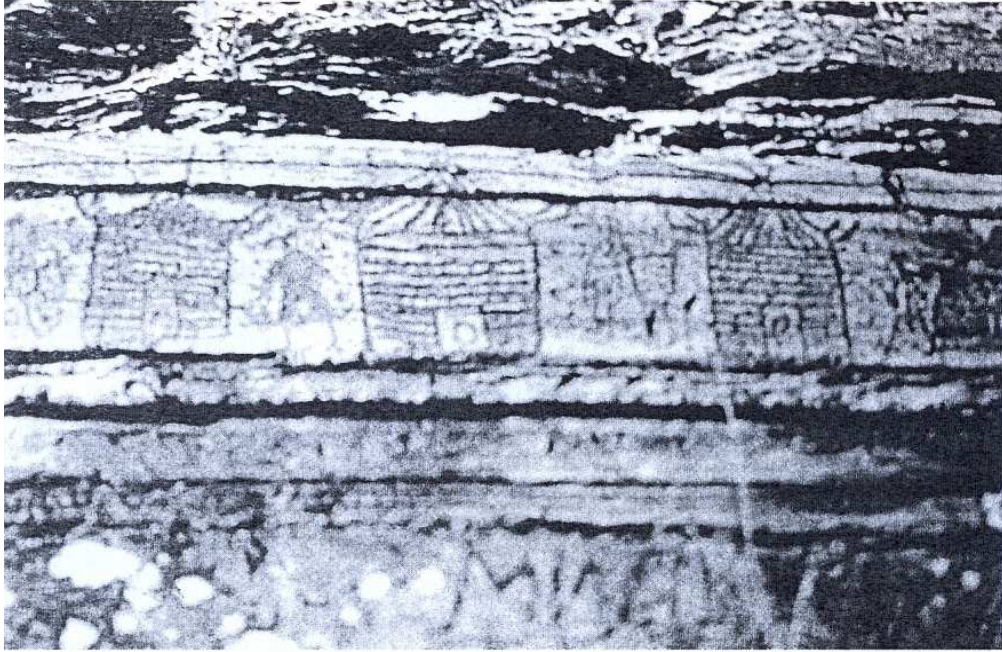
Orta Asya ve Ön Asya'dan bütün dünyaya yayılan kubbe mimarisi, çadırdan gelmektedir. Mezopotamya'nın kubbeli evleri, Ön Asya'nın ve hatta Anadolu'nun kümbetleri, kâğırdan yapılmış bir Türk çadırı şeklindedir (Çürük- Çiçekçiler, 1983: 11).

3. Ağaç Öyün Genel Mimarisi:

Türkmen ağaç öyü iki kısma ayrılır. Tarimli büyük öye ak öy (Resim 2), tarimi küçük öye ise göttikme denir (Goli, 1987: 307). Göttikmeyi genelde çobanlar kururlar (Resim 3).

Birkaç ailenin bir yerde toplanarak ağaç öy yapımlarıyla Oba (Küçük köy) meydana gelir. Genelde obaların arasında 5-6 kilometre mesafe olur (Karimian, 2007: 11).

Türkmenler arasında üç çeşit öy vardır: Geniş kümbeti olan Yomut Öyü, yarım yuvarlak olan Teke Öyü, yüksek ve köşeli kümbeti olan Çavdur Öyü, yeni yapılan "Tarimli" öye ise 3-4 yıla kadar "ak öy" denir. Ak öyün direkleri ve keçeleri ocaktan çıkan duman sonucunda zamanla kararır, böylelikle bu çadırlar kara öy adını alır.

Resim 1: Tagar devrine ait (MÖ VII. Yüzyıl) Boyar petrogliflerinde bulunan çadır tasvirleri (Yaşar Çoruhlu, "Erken Devirde Türk Sanatı"; N. Diyarbekirli, 1993)

Yoksulların öyü de zaman boyunca hasara uğrayıp restore edilmediği için küçülür. Bu durumda ona küçük öy (küçük öy) veya "garip öy" (fakir öy) denir (Asgari Hangah- Kemali, 1995 :113).

Keçelerin çevresinde kemerin rolünü oynayan ve ağaç öyü rüzgarlardan koruyan kalın ip bulunur.

Keçe örtüsünün iki yararı vardır; kışın sıcaklığı artırır, yazın ise güneşin içeri girmesini engeller. Yazın ağaç öyün çevresi kilim veya keçeyle kapatılır, gelip geçenlerin içeriye görmelerini engeller. Ancak kışın Keşme adındaki bir kalın örtü kullanılır. İç duvarları da yaklaşık 20 metre uzunluğundaki halılarla kapatılır. Ayrıca kışın yerdeki keçenin altına kamış döşenir (Karimian, 2007: 11).

Resim 2. Ak öy: Türkmensahra- İran, Aji Gowşan Köyü, Büyük klasik Türkmen şairi Mahtumkulu Firagı'nın yıldönümü töreni
(Fotoğraf: A.DEVECİ)

Resim 3. Göttikme: Türkmensahra- İran, Damak Köyü (Fotoğraf: A. DEVECİ)

4. Ağaç Öyde Oturma Yerleri:

Öyün yüksekliği yaklaşık 5.6 metre çapı ise 5.3 metredir. Ağaç öyün içi odalara ayrılmasa da, her bölümün bir işlevi vardır. Kapının önü olan ön kısım ayakkabı yeridir. Ortaya yakın olan ön kısım ocak yeri, evin arka kısmı (dibi) ise ailenin uyuma yeridir.

Kadınların ve erkelerin oturma yeri, Türkmenlerin farklı boylarına göre değişir. Makalenin devamında "Türkmen çadırı ve diğer Türki hakların çadırları arasında bir karşılaştırma bölümünde" bu konu açıklanacaktır. Kadınlara ait olan kısımda yemek de yapılır. Çocuklar da bayanların yanında yer alırlar. Erkekler bölümünde arpa, buğday ve üzerine yatak döşek koyulan sandıklar saklanır. Ailenin her bir üyesi kendine ait yerde oturur. Orada yemek yer, orada uyur. Ocağın da yerleştiği orta bölüm misafiri ağırlama yeridir(Asgari Hangah- Kemali,1995 :112).

Tör: öyün en saygın yeridir. Tör kapıdan girdiğiniz zaman tam karşınızda yer alır. Misafirler her zaman Tör'de (evin dibi) ağırlanır. "Mihman atadan uludur" sözü Türkmenlerin misafirperverliğini gösterir (http://huzur.8m.com/turkmen_cadr.html).

Gap Böwür: Türkmen öyünün bir bölümü özellikle mutfak eşyalarına ayrılır. Buna "Gap Böwür" denir.

Düyp Böwür: düyp Böwür’de iyi günlerde kullanılmak için ayrılmış olan eşyalar koyulur.

Ocakbaşı: gap böwür tarafında yer almakla beraber, annelerin yeri olarak bilinmektedir. Onun karşısı ve sağ tarafı misafirlerin yeridir (Asgari Hangah- Kemali,1995 :113).

Sırık: elbise asma yeridir. Çadıra girenler elbiseleri oradan asarlar.

Vurtalar: Kap kaçak koyma dolabı, **Çelek;** su doldurulan fıçıdır.

Büwürtlar: küçük dolaplardır. İçinde kap kaçak, üstüne yorgan, döşek-yatak koyulur.

Gayrabaşı: ocağın çevresindeki merkezi yerdir. Orada yemek yenir, misafire ikram edilir.

Aşıl Böwri: Kadınların yemek yapmak için oturduğu yer. Kap kaçaklar da burada yer alır.

Aşlı Böwür: Misafire yemek yedirilen yerdir.

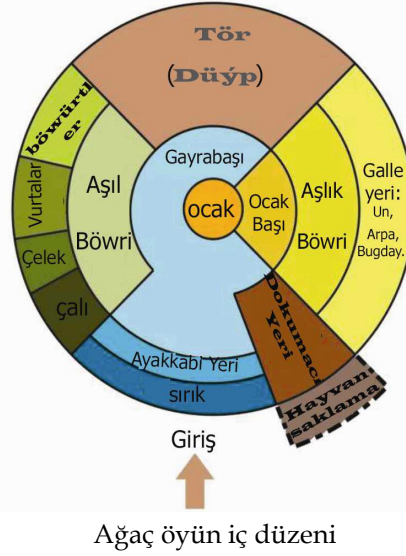
Çalı: süt ve yoğurt, peynir, tere yağı gibi süt ürünlerinin hazırlanma yeri.

Galle Yeri: buğday, un, arpa v.s gibi gallelerin depolanıp saklanma yeridir.

Evlendirilen oğul için yeni ağaç öy yapılır. Bazen yeni öy hazırlanana kadar baba öyünün bir kısmı perde çekilip ona ayrılır.

Sayısı çok olan ailede, dip, Tutı (Perde) adında olan birkaç bölüme ayrılır: Tutular (Perdeler) uyku zamanı hazırlanır. Böyle bir ailede aile başkanı uyumadan kimse uyumaz. Ondan sonra en büyük oğul kendi perdesini çeker. Sonra sıra diğer aile üyelerindedir. Bir ağaç öyde anne baba ile birlikte iki evlenmiş oğluyla gelinleri kalabilir. Ama aile üyeleri ondan fazla olursa o zaman en büyük oğul için yeni ak öy yapılır. Bu oğulun evi baba öyünün sağ tarafında yapılır, diğer oğulları ise solda ve sağda bir sıra ve düzene uyarak ev yapmaya devam ederler, öyle ki sonunda baba öyü tam ortada kalır.

Alttaki çizimde bir evin iç düzenini görsel bir dil ile açıklamaya çalıştık. Çizimde ağaç öyün iç yapısı net şekilde verilmektedir.

Ağaç öyün iç düzeni

5. Bir Öyü Oluşturan Önemli Elemanlar:

Türkmen ak öyü üç temel bölümden oluşur: Tüynük, tarım, uk. Bu üç eleman aynı zamanda Türkmenlerin aile yapısının üç temel unsurunu temsil etmektedir (Resim 4).

A- Tarım /Tarım (Resim 5) : Tarım, çadırın kafas gibi örülen ağaçlardan oluşan gövdesidir. Bir ağaç öyün yapısında 4 Tarım vardır. Her Tarım 44 parça ağaçtan (20 adet bütün ve 24 tanesi kesik) oluşur(Asgari Hangah- Kemali,1995 :110). Ağaç parçaları, delinmiş olan deve derisiyle (Boyun kısmı) çaprazlama birbirine bağlanır. Ağaç parçaları bu eksenin çevresinde dönebilir ve parçaların hepsi açılıp kapanabilir. Onların açılmasıyla elmas şekli oluşur. Tarımlar bir iple birbirine bağlanır. Onların bağlanmasıyla çevresi 16 metre ve çapı 5.5 metre olan silindirik şekilli bir boşluk oluşur içinde kapıya bağlanan parça diğer ağaçlara göre daha yüksektir. Kapı için güvenli bir dayanak olabilmesi için, ağaç yüksek boyda yapılır. Tarımların yüksekliği yaklaşık 1.70 m ve her kanatın uzunluğu 2 metredir (dik durumda) 1. 70 cm’ dir

Türk kaynaklarında Türkmencedeki Tarım sözü yerine kerege kullanılmıştır. Yaşar Çoruhlu “Erken Devirde Türk Sanatı” Kitabında şöyle açıklamada bulunmuştur:

“Türkmenistan’da kerege genellikle dört kanattan oluşur. Keregeyi oluşturan hafif eğik çubuklar “gözler” (Türkmenistan şivesinde gözenek) bırakacak şekilde çaprazlama birbirine raptedir. Bu ahşap aksamının tümüne “sünk” yani iskelet denir.” (Çoruhlu, 2007: 121)

B- Uk (Resim 6) : Tarimlere bağlanarak çatıyı (kubbeyi) meydana getiren eğik değneklere verilen isimdir(Çoruhlu, 2007: 122).

Üstteki ucu tüynüğe, alttaki ucu tarime bağlanan ve Türkmen ak oyunun üst bölümünü meydana getiren uzun ince ağaçlardan her birine verilen isimdir. Bu çubuklar tepedeki ahşap çemberde sonlanır (Diyarbakirli, 1993: 49- 50).

Keman şeklinde olan uklar yaklaşık altmış ağaç parçasından oluşur. Uçları soyulmuş ve dipleri daha geniştir. Üzerindeki deliklere ince ipekler bağlanır.

C- Tüynük (Resim 7) : Ağaç oyun üstündeki yuvarlak şeklinde olan ve pencere yerine geçen kısımdır. Ağaç öyde yakılan ocağın ateşi tüynükten çıkar. Bu kısım birçok eğri ağaçtan oluşur. Dışarıdan bakınca bir çıkıntılı daire olarak görülür. Tüynüğün çevresinde yapılan deliklere ukların ucu girer (Purmend, 2008: 4).

Çadırda ateş yanarken mutlaka kapı kapalı olmalıdır. Kapı açık olduğu zaman duman tüynükten çıkmayacak ve yine içeriye çökecektir. Tüynük çadırın dünyaya açılan penceresidir.

Çemberdeki delikler yine “göz” tabiriyle alınır. Tam daire şeklindeki çemberin gözlerinin sayısı 50-100 arasında değişir.

Çatı çemberine Türkmenistan’da “tüynük” denir. Bunun içindeki parmaklıklara “carmak” adı verilir. Bunlar orta kısımda bir küçük kubbe oluştururlar. Bu içteki sopaların sayısı kabileden kabileyeye değişir. Yomutlar ve Göklenler sekizlik veya dokuzluk üç grup parmaklık kullanırken, Tekeler, Salurlar, Sarıklar ve Esrarılar yedilik, dokuzluk veya onluk demetler halinde iki grup parmaklık kullanırlar (Çoruhlu, 2007: 50-51).

Kazak ve Kırgızlarda çemberin üzerindeki gözlerden 4, 6 ve 8’er çiftler halinde karşıdan karşıya geçen, gerilmiş çubukların oluşturduğu şekle “küldireviş” denilir (Çoruhlu, 2007: 112).

D- Tüynük bağ (Dügnük ip): Tüynükten asılan güzel iptir. Genelde güzellik için yapılır (Sahra Gazetesi, 2007: 4).

E - Çağarık (Resim 8): Tüynüğün içinde çaprazlama koyulan ağaçlardır.

F- İşik (Eşik) : Ağaç oyun kapısıdır. İki parça ağaçtan oluşur. Dış kısmında yivler bulunmaktadır. Tarimlerin dibi o yivlere dayanır

Çeşitli bölümlerine muhtelif isimler verilir. Bu ağaç kapıya Kazaklar “sıkırlavık” der. Tükiye Türkçesinde Eşik olarak bilinmektedir. Kıymetli kapılar gümüş veya altınla kaplanır. Kapı ahşaptır (Çoruhlu, 2007: 122; Mackie-Thompson, 1980: 50) .

G- Kamış: Yüksekliği 1.70 olan iki parça geniş banttandır oluşur. Kamışlar yüksekliğine göre kesilip örülür. Kamış Tarimlerin dışına sarılır.

H- Keçe: Ağaç oyun örtüsünde kullanılan keçe 3 kısıma ayrılır.

H-a: Tarimin üzerini kapatan keçeler; bu keçeler dörtgen şeklinde olup, Durluk adını taşımaktadır.

H-b : Üzük, ikizkenar yamuk şeklinde olan keçe parçalarıdır. Sayısı iki olmak üzere kümbet şeklinde olan ukların üzerine atılırlar.

H-c: Serpik, daire şeklindedir. Serpik, tüynüğün de yer aldığı, ağaç oyun en yüksek yerine yerleştirilir. Serpiğin eni tüynüğe göre 20-30 cm fazladır. Rüzgarın oynatmaması için çevresinde olan birkaç ipele Tarimlere bağlanır. Keçelerin biçimi ve yapımı bayanların işidir

Keçe örtüsünün iki yararı vardır: Kışın evi sıcak tutar, yazın serinletir. Yazın ağaç oyun çevresi bir kilim veya keçe ile sarılır. Bu, gelip geçenlerin evi görmesini engeller. Ancak kışın “keşme” adında olan bir kalın örtüyle , iç duvarı da 15-18 metre uzunluğunda olan halıyla kapatılır (Goli, 1987: 307).

I- Dürlük Yaka: Boyu 16 metre ve eni 30 cm olan geniş bir banttır. Üst kısmında yer alan iplerle Durluk Yaka Tarimin yukarisına sıkıca bağlanır. Durluk Yaka, Tarimlerin yüksek ve düzgün durmasına yardımcı olur (Asgari Hangah- Kemali, 1995: 110).

J- Bil Yüp (Bel kuşak) : Bil Yüp boyu 16 metre ama durluk yaka’ya göre eni daha geniş bir banttır. Bil Yüp ağaç evin kemeri olarak bilinmektedir. Tarimin üzerine yerleştirilen diğer parçaların ağırlığını taşıyabilmek ve rüzgar karşısında daha dayanıklı olması için Tarime destek verir. Türkmençede buna “golañ” adı da verilir (Sahra Gazetesi, 2007: 4).

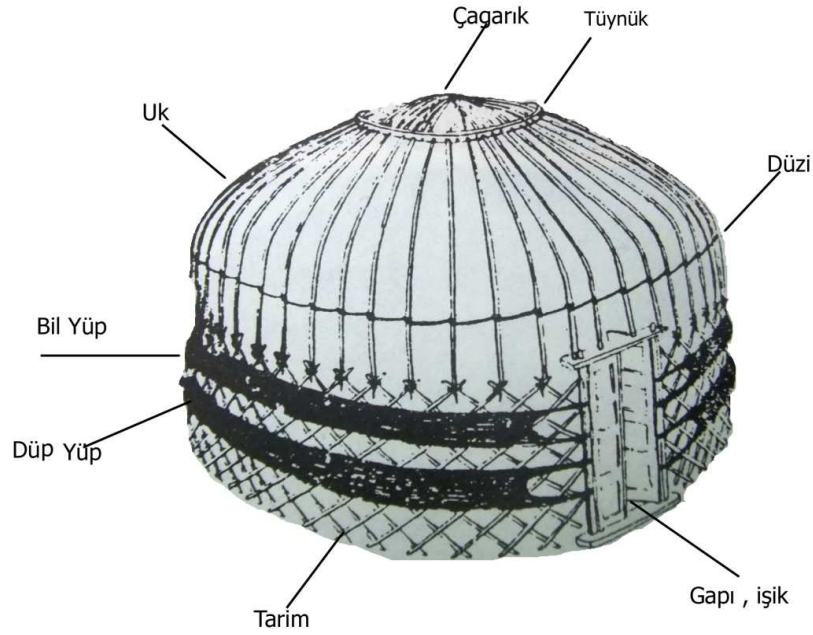
K- Düzi: Cacimden yapılan iki ince banttandır. Düziler ukuların arasındaki mesafeleri ayarlayarak onların dışına sarılıp sert bağlanmalarını sağlarlar. Böylece üzüğün keçesi yerleştirildiğinde onun dağılmasını engellerler

L- Tarp Yapar: Keçe ve mattan oluşan bir parçadır. Onun kıvrımlı olması ve kış aylarında soğuk rüzgarın ağaç öyüne girmesini engelleyebilmesi için, Keçeyi matın üzerine dikerler.

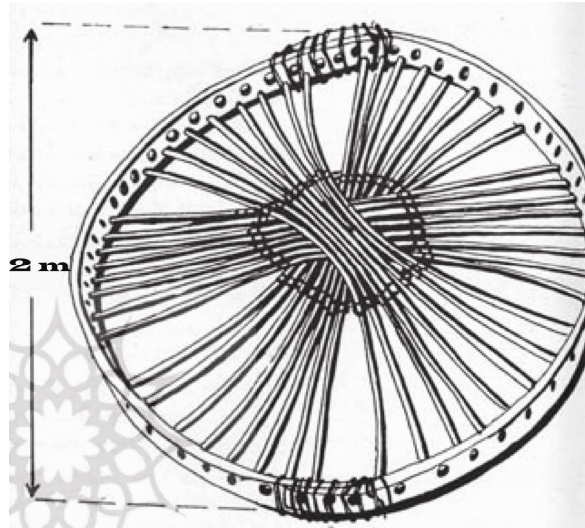
M- Urğan: Şiddetli rüzgarlara karşı kullanılan, yünden yapılan kalın bir iptir. İp öyün tavanından geçirilerek iki ağaç payenin desteğiyle yere bağlanır.

N- Küçük ağaç çiviler: Şiddetli rüzgarlarda kullanılır. Onları Tarimin yanında yere vurarak bir iple Tarime bağlarlar

Resim 4, Türkmen çadırının önemli bölümlerini, aynı zamanda Türk topluluklarının birçoğunda görülen çadırın şemasını göstermektedir.

Resim/çizim 4. Ağaç öyün önemli parçaları

Resim ve çizim 5. Tüynük resim ve çizimi (Purkerim, s. 41)

Soldan sağa; Resim 6. Tarım; Resim 7: Türkmen kadınlar ukları bağlamaktalar; Resim 8: Çagarık

6. Ağaç Öy Nasıl Yapılır?

Ağaç öy ağaç iskeletinden ve keçe örtüsünden yapılır. Geniş alan ve yüksek yer onun için tercih edilir. Eğer seçildiği yer yüksek değilse o yere 10 cm gibi toprak örtülür.

İlk kapının çerçevesinin alt kısmı toprağa oturtulur. Sonra o çerçevenin kenarları oturtulup onun üst kısmı bağlanır. Kapı çerçevesinin dört köşesi iple berk bağlanır (Asgari Hangah- Kemali, 1995: 109).

Sonra açılıp kapanan ağaç şebekesi yani "Tarım" oturtulur. Tarım birbirine bağlanmış dört kısımdan oluşur. 2x2.30 boyutunda olan bir silindir şeklindedir. Yüksekliği 1.70 metredir. Tarım birbirini kat etmekte olan çapraz ağaçlardan oluşur. Uzunluğu yaklaşık iki metredir (Purmend, 2008: 4).

Kapının çerçevesi yerine koyulduktan sonra, Tarımın iki kanadı kapının iki tarafına bağlanır. Sonra Tarımın diğer iki parçası da diğer Tarımlara bağlanır, böylece daire şeklinde bir yapı oluşur. Sonra Tarım üzerine, eni 30 cm, "dürlük yaka" adında olan dokunmuş bir ipek bağlanır. Onun üstüne daha ince olan, "bil yük" adındaki bir bant bağlanır.

Öyün kümbet şeklindeki üst kısmını yerleştirmek çok hassas ve zor bir iştir. Çizim 1'de hem uk hem de tüynük açık bir şekilde görülmektedir.

Uk ve tüynüğü birbirine bağlama işi, dört kişinin yardımlaşmasıyla yapılır. Onlardan her biri iki uğun iki ucunu iki tüynüğün iki deliğinden geçirip diğer iki ucunu tutar. Sonra yapıcılar birlikte tüynüğü götürüp Tarımların dört tarafında dururlar. Bir kişi tüynüğün altına geçip ağır bir direk ile onu tutar. O anda diğer kişiler öyün dışında durmaktadır. Onlar iple, uğu Tarıma bağlarlar. Böylece tüynük olması gereken yerine yerleşir. Ondan sonra diğer ukları bağlamak kolaydır. Bu aşamada uklar Düzü adında olan ince bantla birbirine bağlanır.

Devamında, öy iskeleti keçe ile örtülür. Üç tür keçe bulunmaktadır. Birinci: Durluk, dikdörtgen şeklinde olan dört bölümden oluşur. Tarımları örtmek için kullanılır. İkinci: Üzük, silindir şeklinde olan iki bölümden oluşur. Onunla Tarımın üst kısmı kapatılır. Üçüncü: Serpik, daire şeklindedir, onunla tüynük kapatılır (Asgari Hangah- Kemali, 1995: 110).

İlk önce durluk bağlanır. Onunla târımın çevresi kapatılır. Ukları da yarım metreye kadar kapatılır. Ondan sonra üzükler bağlanır. Üzükler ukları kapatılır. Nihayet serpikler bağlanır. Bu keçeler iple uklara ve târımlara bağlanırlar.

Sonra târımların kenarları üç parça kamyşla kapatılır. Ağaç öyün arkasında kalan kamyşa Arka Kamyş denir. Yaz aylarında eve rüzgar girmesi için, onu kenara çekip açmak mümkündür.

Güneşin evin içine direk girmemesi için ve ağaç öyün, kuzey, batı ve doğudan esen rüzgarlara maruz kalmaması için, ağaç öyün kapısı genelde güney tarafta yer alır (Sahra Gazetesi, 2007: 4)

Sel ve fırtına olduğu zaman birkaç ağaç çivisi ağaç öyün etrafında yere vurulup onların uçları serpik'in ipine bağlanır.

Evi toparlama işi onu kurmaktan daha kolaydır. Kurucular önce öyün dışındaki ipleri açarlar. Uklar ve serpiklerin diğer ipleri çözülür. Sonra keçeler, yani serpik, durluk ve üzükler indirilir. Ondan sonra, sıra ağaç öyün iskeletine gelir.

Bir kişi tüynüğün altındaki direk ile tüynüğü tutar. Birkaç kişi de dışarıdan ukları tüynüğün deliklerinden çıkarır. Bu iş bir destekçi ağaçla veya ukla yapılır. Ondan sonra Tarımları birbirine bağlayan ipler açılır. Böylece kapı çerçevesindeki ağaçlar birbirinden ayrılırlar (Asgari Hangah- Kemali, 1995: 112).

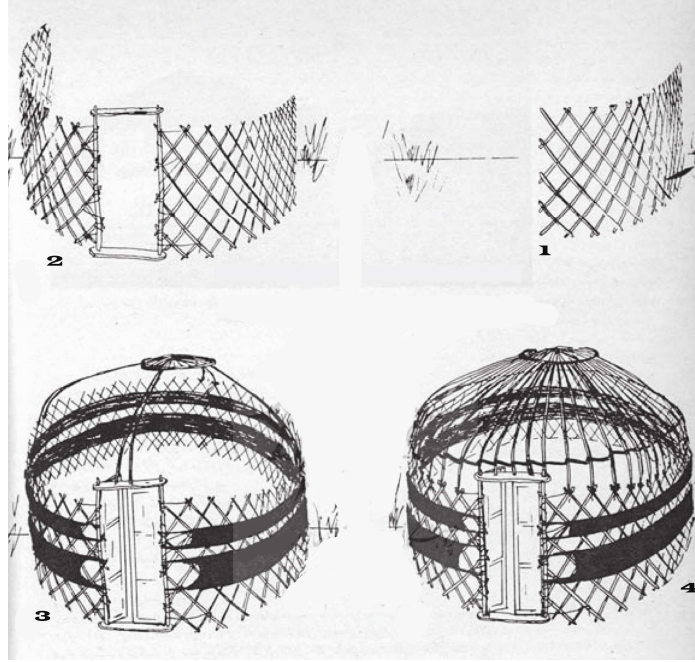
7. Öy Yapma İle İlgili Adet ve Gelenekler:

Gerek İslamiyet öncesi, gerekse İslamiyet'i kabulünden sonra kurulan Türk devletlerinin dini, sosyal yaşamlarında son derece etkin olan çadırlar, Türk Tarihi içinde belirli bir kültürü yansıtır. Türk'ün günlük hayatında, savaşlarında, gelenek ve törenlerinde renkleri ve çeşitleri ile ayrı ayrı anlamları sembolize etmektedir (Çürük- Çiçekçiler, 1983: 3).

Çadırların biçimleri ve süslemeleri içerisinde yaşayanların ekonomik gücünü, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, yaşam tarzlarını ve sanatsal zevklerini yansıtmaktadır. Bu nedenle çadır genel olarak bağlı olduğu kültürün çeşitli olgularını en iyi şekilde yansıtan kompleks bir yapıya sahiptir (Türklerde Çadır, 1995: 11).

Bir ak öyün yapılması yeni bir hayatın başlaması anlamındadır. Bu ev yeni bir aileye kucak açacaktır. Ak renk iyilik ve mutluluğun simgesidir. Türkmenler biri uzak yola gidince “yolun ak olsun” derler. İnsanlar, peygamber yaşı ile bağlı olan 63 yaşa gelince “Ak Aş, Ak Koyun” töreni yaparak beyaz pilav yaparlar, beyaz koyun kurban ederler. Ağaç öyü’de beyaz yünden yaparlar. Bu, mutlu bir hayatı umut etmek anlamındadır.

Resim/Çizim 9. Ağaç Öy iskeletinin 4 aşamada yapılması.

Anadolu Türkmenlerinde de beyaz çadır uğurlu sayılır ve bir gecelik de olsa gerdek için kurulur. Ayrıca Dede Korkut kitabında Bayındır Han’ın misafirlerinden oğlu olanın ak otağa, kızı olanın kızıl otağa, çocuksuz olanları kara otağda konuk edilmesi renklerin sembolik önemini açıklamaktadır.

Oğuzlarda evlenecek olan gençler ok atar ve düştüğü yere çadır kurarlardı. Dede Korkut kitabında görülen “ Kızıla gerdek”, Altunluca gerdek” gibi ifadeler bu çadırların renkli olduğunu ve Sultan otağı gibi süslendiğini göstermektedir. Ancak genelde beyaz rengin tercih edildiği düşünülmektedir (Çürük- Çiçekçiler, 1983: 14).

Türkler, yeni yurt ve ak öy yaptıklarında her zaman güzel törenlerle sevinçlerini de yansıtmışlardır.

Bu gün Türkmenistan’da ve Türkmensahra’da yaşayan Türkmenlerin ağaç öy yaparken kendilerine özgü adetleri ve törenleri vardır. Ağaç öyün ağaç iskeleti yapıldıktan sonra tüynük ipi adında olan ve yere kadar uzanan iki ip Tüynüğe bağlanır. Bu iplerin yukarıda olan uçlarına para takılır. Gençler o parayı elde etmek için birbiriyle rekabete girerler. O paraya Türkmenler arasında “baylık” denir.

Ev yapımı başlayacağı zaman tüfeklerle havaya ateş açarlar. Ağaç öyün iskeleti yapıldıktan sonra ve ağaç öyün keçelerle kapatılmasından önce, gençler öyün içine girerek hançer oyununu¹ yerine getirirler. Böylece yeni öyü kutlarlar. Kadınlar tavandan kumaş gibi değerli şeyler asarlar. Gençler zıplayıp onu almaya çalışırlar (Goli, 1987: 306)

Ağaç öy yapıldıktan sonra ağaç öy iyisi koyun kurban eder, Türkmen pilavı yapıp çevresindekilere dağıtır. Eğer öyde birileri ölürse öy sakinleri öyün yerini değiştirirler. Geçmişlerde uzaklara dahi göçerlerdi.

Ailedeki en yaşlı bayan serpiğin keçesini tüynüğe bağlar. Babanın, oğlu için göz önüne aldığı ağaç öy, genelde baba öyünün sağ tarafında yer alır.

Türkmenler öyü iyi günlerde (saatli günlerde) yapmak isterler. İyi günleri genelde din adamlarından öğrenirler. Bazı Türkmenlere göre, her ayın yedinci günü iyi gün olarak bilinmektedir.

¹ Türkmenler arasında bu oyuna zikir de denir. Şamanlardan kalan, halka kurup yapılan içinde ilahi söylenen bir oyundur.

8. Ağaç Öyün Simgesel İfadeleri:

Türkmen çadırının değişik bölümleri değişik inançları ve düşüncelerini de simgelemektedir. En belirgin olanlarından şunları örnek verebiliriz:

A. Kümbet: Göğü temsil eder. Tengricilik inancında gök, tanrı olarak bilinir ve Gök Tengri ifadesi kullanılır (Bkz. Çoruhlu, 2010: 18-19). Bu kubbe tüynük vasıtasıyla göğe açılır. Sanki gerçek gök ve kümbet birleşmiş gibidir.

B. Tüynük: Gerçekleri ve güzellikleri gösteren bir ayna gibidir. Hakikatlere açılan bir penceredir. Oradan ayı, yıldız ve göğü görmek mümkündür. Tüynüğün Türkmen edebiyatı ve atalar sözünde de özel yeri vardır. Türkmenler arasında "Ayın on dördü gece tüynükten görünür" değimi çok kullanılır. Yani ayın on dördü gece ayın tüynükten dolu görüldüğü gibi hayattaki gerçekler de zamanında açık ve dolu bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Ünlü Türkmen şairi rahmetli Gurbannazar Ezizov'un Türkmen çadırını ve gelinini anlatan güzel bir dörtlüğünde şöyle der:

Tüynüğünüzden gelin bolup ay baksın
Törünüzden ay bolup gelin baksın
Yaman niyet bilen işikten giren
Yağşı niyet bilen işikten çıksın (Ezizow, 1990: 148)

Tüynük aynı zamanda Türkmen aile yapısında, tüynük ev kadını simgelemektedir. Çünkü tüynüğün ağaç öyün en yüksek kısmında yer aldığı gibi, kadının yeri de aile içindeki yeri en yukarıdadır (<http://hazyna.com/gadym-turkmen-ak-oyi.html>). Belli olduğuna göre Türkmen kültüründe kadınların önemli ve yukarı seviyede yeri vardır.

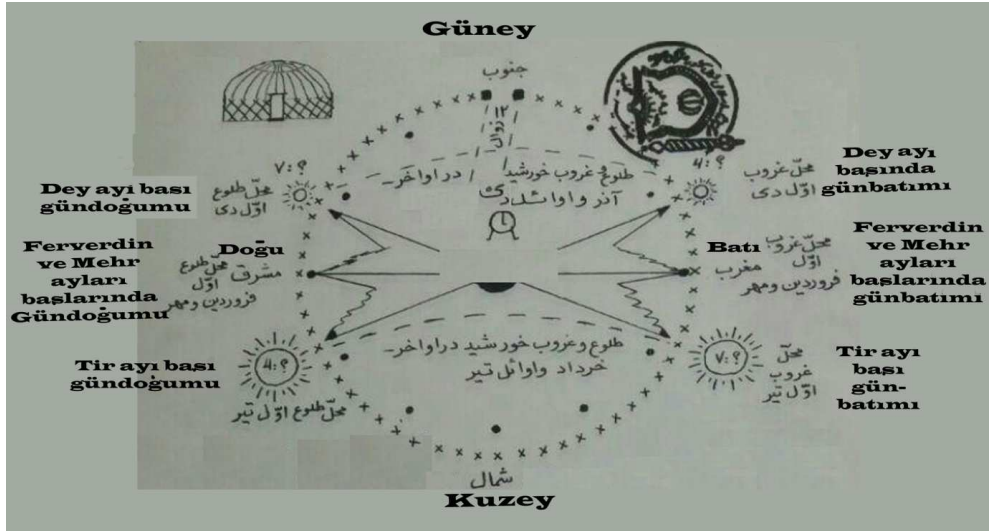
C. Çagarık: evlenmemiş kızın güzelliğini temsil eder. Türkmenlerin arasında şöyle bir deyim var: "Çagarığı çapraz olsa da dumanı doğru çıkar" bu deyim insanın sadece dış görünüşüne bakılmayacağını ve iç güzelliğinin de önemli olduğunu anlatmaktadır

D. Tarım: dayanma merkezi olarak hizmet eder ve merkezde durmasıyla aile içindeki erkeği temsil eder.

E. Uk: Türkmen aile yapısında, karı kocanın arasındaki ilişkiyi temsil etmektedir. Türkmen inancına göre eğer aradaki o ilişki olmazsa o zaman ailenin yapısı bozulur ve öy/ yuva yıkılır (<http://hazyna.com/gadym-turkmen-ak-oyi.html>).

9. Ağaç Öy, Zaman Dilimlerini Belirleye Bilir Mi?

Türkmenler arasında, insanlar geçmişte, saatin de olmadığı zamanda ağaç öyün zaman belirleme görevini yaptığını inanılır. Ağaç öyün genel şekli rasathane gibi yarım yuvarlaktır. Hatta ağaç öyün sezonları da gösterebilecek özelliğe sahip olduğu inanılır. Türkmensahra-İran bölgesinin merkezi şehri Kümbet'te bulunan Medrese-i Henefiye-i Soltan Mohammad Ahun adlı dini medresenin talebeleri, bu konuyu anlatan bir tasarım yapmışlar ki daha yayımlanmamış ancak bir nüshası bu araştırmacının eline geçmiştir (Resim 10). Bu tasarımda görüldüğü gibi öyün içi tam bir yuvarlak olarak çizilmiş ve bir saat gibi 60 bölüme ayrılmıştır. Güneşin dairedeki hangi noktaların bulunduğu yerlerden doğup batması, hangi mevsim ve ayın geldiğini belirtmektedir. Aylar orijinal metinde Hicri Şemsi tarihe göre Farsça yazılmış, dolayısıyla bu araştırmacı Türkçe tercümede aynı ayları kullanmıştır.

Resim/ Çizim 10. Ağaç öyün yönleri ve güneşin değişik mevsimlerde doğuş ve batış noktasını gösteren planı, Gümbet-Türkmensahra, Medrese-i Henefiye-i Soltan Mohammad

Bu iş sadece mevsimler ve aylarla da sınırlı kalmıyor. Hatta çadırdaki insanlar güneş ışığının öyün içine düştüğü zaviyeden saatin kaç geldiğini bile belirlerlermiş.

Ak-Gala şehrinde yaşayan Türkmen gelenekler sanatları uzmanı Hamit Puri'ye yaptığım bir görüşmede bu konu hakkında şöyle açıklamada bulundu:

Tarım 93 elmas şeklinden oluşmaktadır. 3 tane elmas şekli de kapıda bulunur, toplam 96 elmas şekli (örgü) tarimi ve kapıyı oluşturur. Tarimin irtifasında 4 elmas şekli yer alır. Değişik mevsimlerde güneşin ışık saçma açısının değiştiğine göre, uzun günlerde ışık tüynükten alt kısımlara, kısa günlerde ise tüynükten üst kısımlara direk gelir. Elmas şekilleri aşağıdan yukarıya doğru Yaz, İlkbahar, Sonbahar ve Kışı temsil eder.

Puri'ye göre: "Tüynükten içeriye girip, tarimde bulunan her bir elmas şekline düşen güneş ışığı, dakikaları da belirtmektedir. Güneşin bir elmas şeklinden diğerine dolu olarak geçmesi 15 dakikayı bulur. Öydekiler bu şekilde saat kaç geldiğini de anlayabilirler."

Ayrıca çobanlar sürüleriyle kıra çıktıkları zaman, fırtınalarda yol kaybederlerse, akşamları, öyün tüynüğünden yıldızlara bakarak hangi yönde olduklarını anlarlarmış.

Gümbetli, Türkmen kültür uzmanı Timur Paydar da yaptığımız bir görüşme de, Puri'nin söylediklerini onaylayarak şöyle açıklamada bulundu:

"Tarım dört kanattan oluşur. Dört kanat dört mevsimi temsil eder. Ağaç öy Güney yöne doğru yapılır. İlk Bahar mevsiminde, güneş, tarimin iki kanatının tam birleştiği yerden doğar ve tam onun karşı noktasından da batar. Yaza yaklaştıkça güneş de Kuzey'e doğru kaymaya başlar. Üç ay süre içinde güneş, Kuzeyden doğabileceği en son noktaya ulaşır.

Bu sürede bira kanatın beş gözeneğini geçmiş olur. Yani her bir 18 günde bir elmas şekli geride bırakır. Böylece İlkbaharın başından, Yazın başına kadar güneşin doğuş açısı 30 derece değişir. Yazın başından (1 Tir/) güneşin doğuş ve batış noktası tekrar Güneye çekilmeye başlar. Sonbaharda (1 Mehr/), güneşin doğuş ve batış yeri ağaç öyün tam orta noktasına denk gelir. Ondandan sonra tekrar Güneye dönmeye başlar. 90 gün içinde güneşin batış ve doğuş noktası tarım kanadının en Güney noktada yer alır. Demek güneş 30 derece Güneye doğru yer değiştirmiş olur. İlkbaharın ilk gününden, Sonbaharın son gününe kadar, güneş 60 derecelik yön değişir. Evet Türkmenler bu muadeleyi takip ederek, güneşin tarimin hangi noktasında durduğuna göre, günleri, aylar ve mevsimleri belirlerler."

10. Türkmen çadırı ve Türk dünyasının diğer çadırlarına karşılaştırmalı bir bakış:

Genel olarak Türkmen çadırını, Türk dünyası çadırları çerçevesi içinde tanımlamak, incelemek gerekir. Türkmen çadırının diğer Türki halkların çadırlarına, özellikle de, Kazak, Kırgız ve Osmanlı çadırına hem yapısal hem de kültürel açıdan çok benzerliği vardır. Ancak bunların arasında bazı farklılıklar da vardır ki bu bölümde onlara genel bir bakışımız olacaktır. Türkmen çadırı genelde Türkistan'da Yurt adıyla bilinen silindirik veya yuvarlak çadırlar içinde yer alır. Ancak Türkistan'ın bütün yerlerinde her zaman Yurt sözcüğü çadır için kullanılmaz. Kazaklar Yurt sözcüğünü kullanılıyorsa, Kırgızlar çadırlarına Boz Üy (Bkz. Gül, 2015:115) derler. Türkmenlerin arasında ise "yurt" genel bir sözdür. Türkmen dilinde yurdun şunun gibi anlamları bulunur: ülke, mülk, ev. Türkmenler çadırlarına "yurt" da denir fakat bugün "öy" veya "ağaç öy" (Ev, Ağaç Ev) sözcükleri daha da yaygındır. Şu yerde bir konuya da değinmekte yarar var; İranlılar,

Türkmensahra- İran Türkmenlerinin çadırlarından söz ettiklerinde “Alaçık” terimini kullanırlar. Moini, Purkerim ve Kerimi gibi İranlı araştırmacılar yazılarında Türkmen çadırına “alaçık” adını vermişler (Logoşova, 1980: 58) Fars dilindeki basın-yayında da hep “Alaçık” sözcüğü yararlanır (Resim 11).

Fakat Türkmenlerin kendi aralarında, ister Türkmenistan Cumhuriyeti ister Türkmensahra’da “alaçık” denmez. Bu sözcüğün diğer Türk kesimlerinden İran literatürüne geçmiş olması mümkündür. Zira “alaçık” aslında bir Türk sözcüğüdür. Mahmut Kaşgarlı’nın Divan’el Lugat’et-Türk adlı kitabında çadırın, “otağ”, “alaçu” anlamında olduğu yazılmıştır (Çandarlışahin, 2016: 27).

İlhanlı vezirlerinden Reşid’üddin, alacık’ı; “konik ağaç kabuklarıyla örtülü tahta direklerden yapılmış çadır” diye tanımlar. Fakat alacık’ı mevsimlik geçici bir çadır olarak belirler ve devamlı kullanılan yaşama mekanlardan ayırır eder.

Türkiye’nin Batı Anadolu ve Batı Toros’unda seyrek görülen bir çeşit çadır “alacık” veya “alaycık” adıyla bilinmektedir. Bu çadırın özellikleri Reşid’üddin tanımladığı çadır türüne daha da uygundur. Alacık, üstü kubbe şekilli yarım yuvarlak, gövdesi dörgen, göçebe hayatta mevsimsi kullanılan sade kabaca bir çadır (Bkz. Gürbüz, 1997: 194).

Yaşar Çorhlu’nun da açıklamasına göre: “Geç dönemlerde çadır tiplerinin tümüne birden “alaçık” denildiği de olmuştur. Ancak alaçık veya alaçık denilen çadırlar sadece kiler gibi kullanılırdı. Bu çadırların derim kanatları iki yandan uzun dikdörtgen perdeler oluşturacak şekilde yerleştirilir ve uçların yerleştirilmesiyle çatı bir tonoz görünümünü alır” (Çoruhlu, 207:55-56).

A. Türkmen çadırın diğer Türki halkların çadırlarıyla benzerliği:

Türk dünyasında değişik çadırları görmek mümkündür. Gagavuz ve Yakut çadırları gibi kaidesi yüksek üçgen şekilli çadırlar da bulunur, Türkiye’de yaygın olan Kara Çadır gibi uzun köşeli çadırlar da. Kara çadır bugün Anadolu Yörüklerinin arasında da kurulur. Ancak Kara çadır, kara öyle ister şekilde ister keçe türünde farklılık taşımaktadır. Anadolu’da yaşayan göçebe Yörükler arasında kullanılan çadır, keçi kılından dokunmuş düzenli bir plan şeması göstermeyen çadır tipidir (Türklerde Çadır, 1995: 11).

Türk dünyasından en yaygın olan çadır, “yurt” adı verilen gövdesi silindirik, üstü kubbe şekilli çadırlardır. Türkmen çadırı da “yut” dediğimiz çadır türü içinde yer almaktadır.

Bu çadırlar silindirik bir şekil meydana getiren alt gövde ile bunun üzerinde yer alan ve kubbeyi meydana getiren iki esas bölümden ibarettir. bilimsel literatürde bunların “yurt tipi çadır” veya ak öy olarak adlandırıldığını görüyoruz. Bazen “keregü”, “derim evi” (Anadolu) gibi terimler de söz konusu tipteki çadırları ifade etmek için kullanılan isimlerdendir (Çoruhlu, 207:117; Mackie- Thompson,1980: 43).

Türkmen çadırına en benzeri çadırlar, Kazak, Kırgız ve Anadolu’nun Topak veya Yurt adıyla bilenen çadırıdır. Bu çadırların ortak noktalarını şöyle sıralayabiliriz:

A-a. Silindirik olmaları:

Çadırların ana direkleri silindirik bir şekil oluşturur, ancak üzerlerine kamış ve keçe örtüldüğünde yuvarlak bir şekil bulurlar.

Kamış, keçe, ağaç, ip gibi malzemelerin kullanımı (bir az kullanım tarzı farklılığıyla) hepsinde eşittir.

A-b. Aynı parçaların bulunması:

Tüynük, işik, tarım, uk gibi parçalar hepsinde bulunmaktadır. Sadece bu parçaların adlarında farklılık yaşanır. Türkmencedeki “Tarım” yerine Türkiye’de “Kerege” terimi (Bkz. Çandarlışahin, 2016: 30) Türkmencedeki “Tüynük” terimi yerine, Kırgızistan’da tündük,” Batı Türkistan’da tüynük, tünlük” denilir (Bkz. Diyarbakirli, 1993: 50).

Türkmenler arasında Uk denilen çubuklara, Kazaklarda ve Kırgızlarda “uvık” veya “ovık” denir. Kırgızlarda, bu değnekler 3, 5-4, m boyunda, bir tarafı yassı ve bükülmüş, diğer tarafı ise sivri ve ince olarak biçimlendirilmiştir. Türkmenler arasında Kubbeyi oluşturan bu aksama “omuz” da denilir. Teke çadırlarında bahsedilen kısmın eğimi 35 derece, yomut çadırlarında 20-25 derecedir. Bu oran Ersarilerde 37-42 derece, Cavdurlarda (Çavuldur) ise 25- 30 derece arasında değişir (Çoruhlu, 2007: 50).

Türkmen çadırın diğer Türki halkların çadırlarıyla farklılıkları:

B.a. Ağaç Öyün Baktığı Yöndeki Farklılık:

Ağaç öyün baktığı yönde diğer halkların çadırlarının baktığı yönle farklılık gözükmektedir. Örnek olarak Kırgızların çadırı Doğu yöne bakar(Gül, 215: 118). Türk tarihi ve kültürü ile ilgili değişik kaynaklarda eski Türklerin çadırlarını doğuya baktırdıkları, sabah kalktıkları saygı duydukları güneşi görmek istedikleri yazılmaktadır. Ancak Türkmen çadırının bugünkü durumunu göz önünde bulundurursak, doğuya değil, güneye veya güneye yakın bir noktaya doğru baktıklarını vurgulamamız gerekiyor (Resim, 10). Türkmenler arasında genelde çadırın güneye baktığı bilinmektedir. Ancak el sanatları uzamanı Puri’ye göre

ise Türkmen çadırının doğru Güney değil, baktığı yön 30 derece Güneyden Doğuya kaymaktadır. Bunun sebebi çadırın hem Doğu taraftan güneş alabilmesi, hem de güneşin, Güney yönden yukarıya çıktığında, çadırın kapısından içeriye girebilmesidir. Ayrıca bu şekilde çadır kuzey, doğu ve batıdan esen rüzgarlardan korunacaktır. Puri'nin verdiği bu bilgiye şunu da eklemek gerekiyor ki, Türkmenlerin hatta bugünkü evleri de eski adetin devamı olarak Güneye doğru bakmaktadır.

B.b. Kümbetteki farklılık:

Genelde Türk dünyasının çadırlarının üst kısmı onların farklılıklarını belirgin şekilde ortaya koymaktadır. Kazak ve Kırgız çadırının üst kısmı konik şekillidir (Resim 13-14). Ancak Türkmenistan ve Türkmenistan'daki Türkmenlerin çadırlarının kubbesi diğer çadırlara göre dairevi olarak gözükmemektedir. Aslında tepelerinde bir az daralma olsa da genel olarak kubbeleri geniş ve yarım yuvarlağa benzeridir. Böyle bir kubbeyi Topak Ev adıyla bilinen Anadolu Türkmen çadırında da görmek mümkündür (Resim 15). Ana Türkmenistanlı araştırmacı Bibi Rabia Logoşva Türkmen çadırının üç türlü olduğunu ve onların farklılıkları kümbetlerinde ortaya çıktığını yazmıştır (Logoşova, 1980: 58) Yomut Boyu çadırının üstü geniş (Resim 16), Teke Boyu çadırının üstü yarım yuvarlak, Çovdur Boyunun çadırının üst kısmı ise yüksek ve köşelidir.

Demek ki Çovdur çadırının kümbeti ile köşeli ve konik şeklinde olan Kırgız çadırları arasında bezerlik bulunmaktadır. Çovdur tarzı çadır bugün Türkmenler arasında yok denecek kadar, çok az kullanılır.

Teke çadırının kümbetinin yüksek ve yarım yuvarlak olması onu diğer çadırlardan özelleştirmektedir (Resim 17). Bildiğimiz gibi, Tengrici Türklerin inancında, tanrı gök olarak bilinmiş ve gök, bir kubbeye benzetilmiştir. Türkler tanrı ve gök kubbe inancını çadırlarının kümbetlerine de sindirmişlerdir. Teke çadır tipinin yarım yuvarlak yüksek kubbesi bu inancı en iyi şekilde anımsatmaktadır.

Resim 11. "Suruş Novcevan" Dergisi, Türkmen Sahra-İran Türkmenleri için yayımlanan "Alaçık" adındaki özel sayı, sayı 14, yıl 1989, özel sayıyı hazırlayan: Abdolrahman Dieji (Abdurrahman DEVECİ).

C. Kadınlar ve erkeklerin oturma yerlerindeki çeşitlilik:

Genelde Türk dünyası çadırlarında, erkekler girişte sol tarafta kadınlar sol tarafta otururlar. Kadınların yemek yapma yeri de girişte sağ tarafıdır (Bkz. Gül, 2015: 117). Bu durum Türkmen boyları arasında değişir. Göklen boyu arasında giriş sağ sol tarafı kadınlara, giriş sağ taraf erkekler aittir. Teke boyunda onun tersidir. Yani erkekler giriş solda kadınlar giriş sağda yer alırlar, orada "aş böwri" adında olan bölümde yemek yaparlar (Logoşova, 1980 : 60).

Resim 13. Karagandı-Kazakistan, Kazak adı (Fotoğraf: A. DEVECİ)

Resim 14. İstanbul sergisinde Kırgız adı (Fotoğraf: A. DEVECİ)

Resim 15. Türkiye’de Toprak Ev (Foto: Sosyal, 1996)

Resim 16. Yomut kubbe tipi ağaç öy: Türkmen sahra- İran, Aktokay Köyü, Büyük klasik Türkmen şairi Mahtumkulu Fıragı’nın yıldönümü töreni (Fotoğraf: A. DEVECİ)

Resim 17. Teke kubbe tipi ağaç öy (http://www.turkmenistan.gov.tm)

11. Ağaç Öyün Bugünkü Türkmenlerin Hayatı ve Sanatındaki Yeri:

Türkmenistan Türkmenleri 1881. Yılda Gökdepe savaşında uğradıkları yenilgiden sonra Rus istilası altında zorunlu yerleşke hayatına başlamışlar (Logoşova,1980:61). Türkmensahra-İran Türkmenleri de 1925. Yıl bağımsızlık hareketleri yenilgiye uğradıktan sonra (Bkz. Deveci: 52/51-60), Rıza Şah'ın baskıcı hareketleri altında sabit iskan hayatına başladılar. Türkmenler yeni malzemelerle yani mimariye tabi olan çok odalı evler yapmaya başladılar. Ancak binler sene devam eden çadır hayatı etkisini bırakmadı. Evler eskisi gibi Güneye doğru yapıldılar. Ağaç öyler gibi, ağaç malzemesini yeni evlerde çok miktarda kullandılar. Her bir yeni evin karşısında ağaç öyde kuruldu. Hatta yeni eve alışamayan Türkmenler çoğu zamanlarını ağaç öylerde geçirdiler. Ancak giderek ağaç öyler önceki varlıklarını kaybettiler. Bu gün ise ağaç öyü genelde çoğunlukla mevsimlere göre yer değiştiren ve uzun süre obadan uzakta kalan çobanlar kullanır. Toplum içinde ise ağaç öyün daha sembolik bir yeri vardır. Bayramlarda ve törenlerde ister Türkmenistan, ister Türkmensahra'da, Türkmenin belirgin bir simgesi olarak ağaç öy yapılır (Resim 16). Hatta Türkmenistan devleti, dev ağaç öyleri değişik şehirlerde yaptırır.

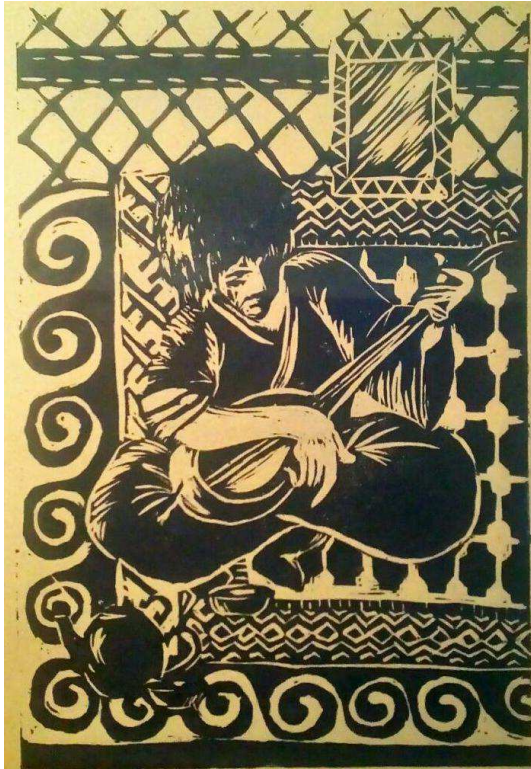
Türkmenlerin ağaç öye olan sevgisi sanatlarına da yansımaktadır. Türkmen ressamlar resimlerinde geleneklere önem vererek birçok resimde ağaç öyü canlanmaktadır. Resim 17, Türkmenistanlı ressam Olga Mizgirov'a ait olan resim 18'de ressam Türkmen obasının bir parçasını kültürel bir bakışla göstermeye çalışmıştır. İki Türkmen gelin ön kısımda yöresel tandırda ekmek yaparken görünür. Sağ tarafta, üzeri keçeyle örtülü, Türkmen desenler ve motifleriyle süslenen bir ağaç öy bulunur. Türkmensahra-İranlı ressam Cemaletdin Tumaç'a ait olan resim 19'de, Türkmen bahşı (ozan) ağaç öy içinde, Türkmenin iki telli sazı olan "tamdıra"yı çalmaktadır. Arka tarafta elmas şekilli olanlar ağaç öyün tarimidir.

Ağaç öy, Türkmenlerin dokumalarında ve değişik el sanatlarında yerini bulmuştur. Resim 20'de, Türkmensahralı sanatçı Hamid Puri'nin, bir ahşap şeker kabı üzerine yaptığı ağaç öy motifli oyma işini görmekteyiz. Türkmen kadınları da, artık geçmişte kalan ağaç öyleri sevdikleri için kendi el sanatlarında canlandırırılar. Resim 21'de dokuma (halıça) üzerinde ağaç öy motiflerini yalın ve açık şekilde görmekteyiz. Oysa geçmişte Türkmen kadınları ağaç öy motifi bu şekilde net kullanmazlar. Çadırlarını göstermek istedikleri zaman, sade ve soyut (üçgen gibi) şekiller kullanırlar. Türkmen kadınları bununla da yetinmeyip, ağaç öyün maketleri yaparak, yeni evlerinin içini o maketlerle tezin etmeyi ve yeni evlerine geleneksel bir hava vermeyi severler. Türkmenistan Bahtigül Novurzova'nın yaptığı ağaç öy maketi (Resim 22) onlardan bir örnektir. Makette bugünün pipet, kumaş, sünger gibi basit malzemeleri kullanılmış. Kapı kumaşındaki işlemeli Türkmen desenleri makete sanatsal bir boyut kazandırmıştır.

Resim 18. Türkmen Kadın, Türkmenistanlı ressam Olga Mizgirova'nın işi.

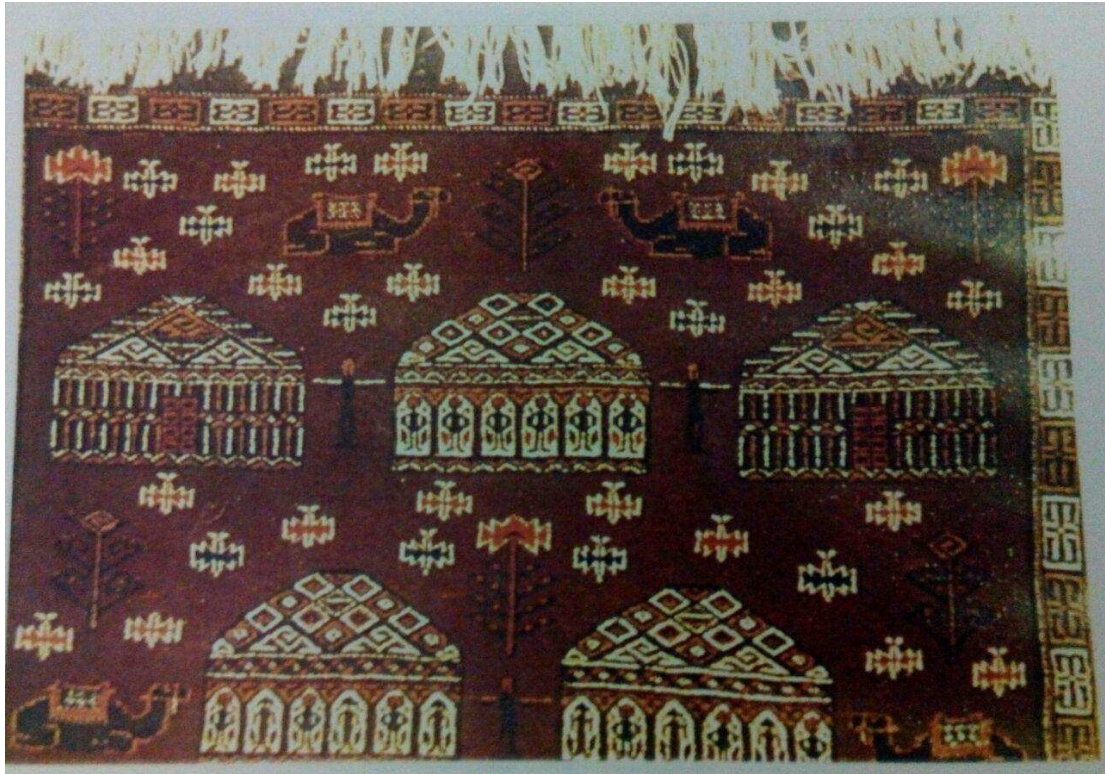

Resim 19. Ağaç Öy içinde kopuz çalan bahşı, Türkmen Sahra-İranlı ressam, İstanbul Teknik Üniversitesi Sanat Tarihi bölümü doktora öğrencisi Cemal Tumaç'ın işi (Fotoğraf: A. DEVECİ)

Resim 20. Şeker kabı üzerinde ağaç öy motifi, ağaç oymacılığı, Aggala- Türkmen Sahralı Türkmen el sanatlar uzmanı Hamit Puri'nin işi , boyut: 8cm x15 cm yükseklik 7cm (Fotoğraf: A. DEVECİ)

Resim 21. Halıça üzerinde ağaç öy motifi, Aggala-Türkmen Sahra, Hamit Puri Halı Fabrikası (fotoğraf: A. DEVECİ)

Resim 22. Ağaç Öy maketi: Bahtigül Novruzova, Türkmenabat- Türkmenistan (fotoğraf: A. DEVECİ).

Sonuç

Bu makalenin amacı, değişik kitaplarda söz edilen Türkmen çadırı hakkında düzenli ve kapsamlı bilgi verebilmek ve önceki bilgilerin üzerine yenilerini eklemektir. Bu araştırmada, Türk çadırının tarihine değindikten sonra Türkmen çadırının özellikleri, mimarisi ve onunla ilgili gelenekler ele alınmıştır. Makalenin çalışma alanı Türkmenistan ve Türkmen-Sahra-İran bölgesidir. Çünkü bu iki bölge ortak tarih ve kültüre sahiptir ve komşu topraklardır. Türkmenler tarih boyunca, evlerini oluşturan çadırlarına, genelde "öy" (ev) veya ağaç öy", derler. Ancak çadırların değişik durumuna ve şekline göre, "yurt", "ak öy", "göttikme" gibi terimleri de kullanırlar.

Türkmenler çadırı aynı zamanda saat ve zaman dilimlerini belirleyen bir öge olarak da kullanırlar. Örnek olarak güneşin, tüynükten girerek, tarimin hangi gözeneğine düşüşü, saatin kaç olduğunu belirler. Güneşin tarimin hangi kanatlarının hangi noktasının karşısından doğduğu, mevsimleri ve ayları belirler. Türkmen çadırı, Türk dünyasında çoğunlukla kullanılan "yurt" tipi çadırlar içinde yer alır. Bu tür çadırların silindirik gövdeleri veya direkleri vardır. Üst örtüleri kubbe şeklindedir.

Türkmen çadırının diğer yurt tipi çadırlarla benzerlikleri ve farklılıkları bulunur. Örnek olarak, diğer çadırlar genelde doğu yöne bakarlar, ancak bugünkü Türkmen çadırı 30 derece doğuya kaymakla, güneye bakar. Bunun sebebi, kuzey, doğu ve batı rüzgarlarından korunmak ve güney taraftan yukarıya çıkan güneş ışığından iyi bir şekilde yararlanmaktır.

Türkmen çadırının iç düzeninde de diğer çadırlarla benzerlik ve farklılıklar vardır. Bu düzen çoğunlukla benzer olduğu halde, farklılığı da vardır. Örneğin diğer çadırlarda kadınların oturma yeri sol taraftadır. Ancak Türkmen çadırlarda, bu durum boylara göre değişmektedir; Göklen boyunda kadınlar sağda ancak Teke boyunda solda otururlar.

Kırgız ve Kazak çadırlarının üst tarafı konik şeklindedir. Ancak Türkmen çadırının üst kısmının hemen yuvarlak olması, onu diğer çadırlardan farklılaştırmaktadır. Türkmen çadırının kubbesinin yuvarlak olması göğü, gök kubbeyi ve gök tanrı inancını daha da iyi temsil etmektedir. Anadolu'da bulunan "toprak çadır" da yuvarlak kubbeye sahiptir.

KAYNAKÇA

Asgari Hangah, Asgar - Mohammad Şerif Kemali (1995). *İraniyan-e Torkaman*, Tahran: Esatir Yayınevi.
Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı (1995), *Türklerde Çadır*, İstanbul.

- AYDEMİR, Adem (2012). "Divanü Lugat-ı Türk'e Göre, XI. Asırda Türk Evi" , *International Journal of Social Science*, S. 5, s. 15-48.
- ÇANDIRLIŞAHİN, Aslı (2016). "Türk Çadırı Üzerine", *TARİHİN PEŞİNDE-ULUSLARARASI TARİH ve SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ*, sayı 16, 25-39.
- ÇÜRÜK, Cenap - Çiçekçiler, Ersin (1983). *Örnekleriyle Türk Çadırları*, İstanbul: Askeri Müze Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar (2007). "Erken Devirde Türk Sanatı", İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DEVECEİ, Abdurrahman (2009). "İran Türkmenleri: Türkmensahra", *Ortadoğu Analiz*, C. 10, S.1 Akara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Orsam/ Orsam, ss. 51-60.
- DIYARBEKİRLİ, Nuretdin (1993). "İslamiyetten Önce Türk Sanatı", *Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı*, Ankara.
- DİEJİ, Abdolrahman (1989). "Alaçık", *Suruş Novcevan Dergisi*, S. 14, Tahran.
- DİEJİ, Abdolrahman (2011), "İran Türkmenlerinin Dil ve Edebiyatına Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 29, Ankara.
- EZİZOW, Gurbannazar (1990). *Sahram*, Aşgabat: Türkmenistan.
- GÜRBÜZ, Orhan (1997). "Türkiye'de Göçebe Mesken Örneği: Çadır", *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı 32, s. 185-195.
- GOLİ, Aminollah (1987), *Seyr-i Der Tarih-i Siyasi, ictimai-ye Torkmanha*, Tahran: Entesarat-i Elm.
- KARİMİAN, Masume (2007). *İran Gazetesi*, S. 3625.
- LOGOŞVA, B. (1980). *Torkemanha-ye İran*, Çev. Sirius İzedi- Huseyn Tehvili, Tahran: Şebahang Yay.
- Mackie, L. W. - Thompson, J. (1980). *Turkmen Tribal Carpets and Traditions*, Washington.
- ÖGEL, Bahaeddin (1984). *Türk Kültür Tarihine Giriş- Türklerde Ordu, Ordugah Otağ*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- PURKERİM, Hüseyin (1968). "İnce Burun", *Honar ve Mardom Dergisi*, S. 73, Tahran, s. 25-41.
- PURMEND, Tagi (2008/1387h.ş). "Aköy", *Sahra Gazetesi*, S. 280, Türkmensahra- İran.
- Sahra Gazetesi, (2007/ 1386 h.ş). "Negahi be Alaçık, khaneye sonnati-e ghovme Torkaman", S. 240, Türkmensahra- İran.
- SOSYAL, Mine (1996). *Tarihten günümüze Anadolu'da Yerleşme*, İstanbul: Tarih Vakfı.

Kaynak Şahıslar

Puri, Hamid, Türkmensahra-İran, Türkmen El Sanatları Uzmanı
Paydar, Timur, Türkmensahra-İran, Türkmen Kültür Araştırmacısı.

İnternet Taramaları

http://huzur.8m.com/turkmen_cadr.html
<http://hazyna.com/gadym-turkmen-ak-oyi.html>
<http://www.turkmenistan.gov.tm>